

УДК 7.012:028.5

Єфімова М.П.¹,

кандидат мистецтвознавства,

Луцький національний технічний університет,

Україна

E-mail: Marusia88@ukr.net

КНИГА ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ СПРИЙНЯТТЯ СВІТУ ДИТИНОЮ

Анотація: У науковій статті визначено, що книга виступає засобом сприйняття світу дитиною, яка формується на основі релігійного, освітнього, розважального та інформаційного аспекту, що змінювались та доповнювали один одного в історичному поступі суспільства. Представлено важливі навчально-пізнавальної, творчо-модельовальної, ігрової та комунікативної функції. Виявлено, що кожен конкретний етап розвитку суспільства мав свою сферу впливу на процес сприйняття та усвідомлення дитиною світу через книгу, що викликало і відповідні зміни в її змістовій та формальній організації.

Ключові слова: дитяча книга, світосприйняття, релігійний, розважальний, інформаційний аспект, навчально-пізнавальна, творчо-модельовальна, ігрова та комунікативна функція.

Постановка проблеми. Дитяча книга протягом багатьох століть сприяла розвитку позитивних міжособистісних відносин, соціальних умінь і навичок поведінки, а також моральних якостей особистості дитини, які визначають її внутрішній світ. Вивчення ролі книговидання для дітей у процесі сприйняття та пізнання навколишнього світу є надзвичайно актуальним, оскільки в історичній ретроспективі розкриває основні світоглядні підходи розвитку людини.

Аналіз останніх досліджень. Дослідники Н. Рубакин [9], Е. Пилюгіна [8] розглядали психологію естетичного сприйняття дитиною книги. Н. Рубакин визначає психологію книжкової справи як бібліопсихологію, в область вивчення якої входять

---

¹ © Єфімова М.П.

види словесної творчості. Для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку гра є провідною психологічною діяльністю. Це доведено в працях багатьох психологів, зокрема Л. Виготського [2], Ф. Фребеля [10], О. Куревіна [4], Б. Нікітіна [6], А. Невлера [5] та ін.

Гру як своєрідну дитячу діяльність, яка є формою пізнання та активного відображення дитиною навколишнього середовища, досліджує Л. Виготський [2]. Ф. Фребель вважає гру «вищим шаблем дитячого розвитку». Розкриваючи сутність гри, дослідник доводить, що гра для дитини – це потяг, інстинкт, основна її діяльність, стихія, у якій вона живе. Дослідник уперше систематизує дитячі ігри та виокремлює види ігор: рухливі, пізнавальні та самостійні [10]. Особливості навчально-виховної роботи з дошкільнятами розглянуто в роботі О. Куревіна, де відзначено компоненти ігрової та навчальної діяльності дошкільнят та виділено ігровий метод як мотивацію, що спонукає дітей до ефективного засвоєння матеріалу [4]. Педагог-новатор Б. Нікітін у своїх практичних і теоретичних роботах приділяє велику увагу проблемі розвитку творчого та розумового потенціалу маленьких дітей засобами розвиваючих ігор [6].

Отже, комплексного дослідження книги, як засобу розвитку сприйняття світу дитиною не виявлено.

Формулювання цілей статті. Розглянути книгу як засіб розвитку сприйняття світу дитиною на основі релігійного, освітнього, розважального та інформаційного аспекту.

Основна частина. Кожен конкретний етап розвитку суспільства мав свою сферу впливу на процес сприйняття та усвідомлення дитиною світу через книгу, що викликало і відповідні зміни в її змістовій та формальній організації. Дитяча книга протягом багатьох століть сприяла розвитку позитивних міжособистісних відносин, соціальних умінь і навичок поведінки, а також моральних якостей особистості дитини, які визначають її внутрішній світ. До появи дитячої літератури джерелом формування уявлень про світ була усна народна творчість (легенди, перекази, байки). Постійне перебування у народній стихії формувало у дитини зацікавлення, які закладали

основи національного світосприйняття і світорозуміння загалом та літературно-естетичних поглядів зокрема.

Перші етапи становлення дитячої літератури пов'язані з релігійним вихованням, тому основне місце серед тематичних рукописних книг займає релігійний аспект. Філософсько-ідеологічною основою (V– початок XVI ст.) розвитку суспільства була християнська релігія, яка також впливала на формування світоглядних уявлень у дітей через духовну літературу такого плану. В основі створення літератури, якою користувалися діти, була закладена релігійна концепція. Її суть полягала у вихованні через книгу (молитви і псалми) духовної та праведної особистості. Теологічний характер освіти визначав особливості дитячої літератури. Читати вчилися буквоскладальним методом, що ґрунтувався на механічному запам'ятовуванні, оскільки зміст релігійних книг, написаних латинською мовою, був недоступний дітям. Однак доступ до книг мали лише заможні люди, відповідно селяни та ремісники залишалися без елементарної освіти.

Релігійний аспект відіграв важливу роль у формуванні світогляду дітей з точки зору моральних цінностей. Релігія працювала в контексті освіти. Зокрема, за часів Київської Русі (перші згадування про це датуються X-XI ст.), де панував культ книги: вона вважалась найбільш цінною річчю. Показовим є те, що і перша рукописна книга для дітей (створена Д. Герасимовим у 1491 році), і перша друкована книга (І. Федорова «Буквар»), і інші книги Каріона («Лицевий буквар», «Буквар языка словенска») були адресовані дітям із метою навчання грамоти [3]. Тобто пріоритетним акцентом у сприйнятті світу дитиною через книгу стає освітній, що й не дивно, адже з інтенсивним поширенням книгодрукування саме освіченість населення є найбільш промовистим показником величі держави.

Концептуальна основа книг для дітей у XV ст. формувалася на основі популяризації граматики. З появою книгодрукування (XVI ст.) з'явилися букварі, граматики, які включали алфавіт, вправи для читання та хрестоматійну частину. Розвиток виробництва і розпад феодалізму в країнах Західної та Центральної Європи у XIV–XVI ст. зумовили розквіт

науки, техніки, культури та мистецтва, що вплинули на зміст дитячої літератури, тим самим формуючи світосприйняття дитини.

В епоху Відродження в основу дитячої літератури була покладена концепція гуманізму, що мала на меті вдосконалення здібностей дитини. Значну увагу почали надавати фізичному та естетичному вихованню дітей, вивченню рідної, грецької й латинської мов, математики, астрономії, механіки, природознавства, географії, літератури, мистецтва. Межі пізнавальних можливостей дитячої літератури значно розширюється за рахунок наукового характеру змістової частини та використання наочності у вигляді (таблиць, схем тощо). Книги, що були писані спеціально для дітей, стали масовим явищем культури у XVIII ст. Сучасники називали зміни, що відбулися з дитячою літературою, – «книжковою революцією». Одним з нововведень того часу стала поява дитячої літератури, яка була спеціально створена просвітителями як педагогічне знаряддя для впливу на дітей і розповсюдження своїх ідей [1]. Як можемо спостерегти, на початках становлення дитячої книги вона мала значний релігійний вплив і виразний навчально-пізнавальний та художньо-естетичний характер. Останнє твердження варто пояснити великою ціною книги, яка формувалася, враховуючи надзвичайно довгий та копіткий процес її виготовлення. Саме тому використовувати книгу (як коштовну річ) задля розваги не могли собі дозволити навіть заможні люди.

Взагалі, навчально-пізнавальне видання охоплює питання організації продуктивної навчальної діяльності та є потужним засобом формування у дитини мислення, уміння аналізувати явища світу і природи. Призначена для різних вікових груп, вона підсилює пізнавальний інтерес (покроково ускладнюючись за функціями) у нових конструктивних формах та дидактичних завданнях.

У зв'язку із спрощенням видавничого процесу та здешевленням матеріалів (в процесі історичного розвитку) використання гри стає провідною концепцією формування дитячої книги. Через те все більш у видавничій практиці

запроваджується розважальний аспект. І з часом тенденція злиття книги та гри стає більш відчутною. Виникли книги-іграшки, які виконували, крім навчально-пізнавальної та художньо-естетичної функції, ще й розважальну. У формотворенні дитячих книг почали використовуватися конструктивні засоби, що стимулювали здебільшого розумову, творчу та практичну діяльність дитини. Кольорове зображення, наявність рухомих, іграшкових предметних засобів із виразними фактурними якостями та формою надавали необхідну базу уяві дитини, яка ще не вмiла читати, про зовнішні ознаки предметів та їх функціональне призначення.

У контексті розважальної функції у дитячу книгу вносилися ігрові моменти та динамічність дії. Окрім того, задіювалися різні способи брошурування: фігурна обрізка, кріплення книжкового блоку, додаткові елементи (вклейки, вирубки, об'ємні чи виносні форми, рухомі елементи (книжка-мозаїка, книга-магніт, книга-трансформер, книжка-ширмочка, книжка-панорама, книжка-витівка, книжка-фігура тощо). Книга-мозаїка складається із окремих комплектованих деталей у вигляді мозаїки. З'єднання деталей між собою забезпечує створення цілісного зображення.

Книга-магніт – це видання у вигляді магнітного поля з спеціальними фішками, що кріпляться на поверхню кожного розвороту книги. Можливість легкого переставлення та фіксації фішок завдяки відсутності складних кріплень дозволяє їх використовувати на будь-яких металевих поверхнях.

Ідея книги-трансформера полягає у формотворенні об'ємно-просторової конструкції через трансформацію площини аркуша за допомогою складання та/або згинання. Книга-трансформер поділяється на такі типологічні підгрупи за конструктивними особливостями: книга-гармошка, книга-панорамка, книга-тунель, книги-метаморфози.

Якщо у традиційному виданні кожна сторінка поєднана у корінцевій частині блоку однією стороною, то у книжках-гармошках частини-сторінки мають поєднання з іншими частинами у двох чи більше місцях. Книга-гармошка може бути представлена у вигляді ширмочки й використовуватись у грі як

декорація. Серед незвичних конструкцій книги-гармошки – сторінки, які розгортаються в різних напрямках, у результаті чого створюється аркуш великого розміру.

Конструктивна особливість книг-панорамок полягає у тому, що на розворотах книги-панорами зображення розкриваються у вигляді складної за формою конфігурації. Ці фігури сконструйовані, уклеєні або вставлені так, що при закритті книжки вони складаються і стають плоскими. Технологія виготовлення досить складна, оскільки здійснюється за допомогою додаткових операцій – друку об'ємних деталей, вирізки, вставки або вклейки їх у книжковий блок. Існують книги-панорами, на яких картинки можуть висуватися або ж бути «захованими» під відігнутими елементами.

В основі пізнання світу дитиною також лежить гра. Тому в процесі удосконалення дитячих книжкових видань ігрова функція перебирає на себе центр уваги з-поміж інших. Поява нової функції обґрунтовує виокремлення нового підвиду видання – ігрове видання. Ігрове видання має спеціальну конструктивну форму і характеризується домінуючою ігровою функцією, крім навчальної та пізнавальної [3]. Ігрове видання є ефективним засобом розумового та естетичного розвитку дітей; слугує для реалізації потреби дитини в ігровій діяльності, зумовленій психофізичними особливостями віку. Цей підвид має особливу систему образотворчої та конструктивної організації видання з різноманітними додатковими елементами (вклейками, об'ємними чи виносними формами, вирубками, предметними доповненнями, фігурною обрізкою). Наявність таких доповнень робить його опредмеченим, що провокує дитину до активної ігрової реакції з книгою. Її відмінність від навчально-пізнавальних дитячих книг полягає у наявності ігрових елементів (окремі іграшки-персонажі твору, звукові та шумові модулі, тактильні вставки). Нетипові форми дитячих видань як специфічні семіотичні сигнали надають виданню інформативності, посилюють його функціональні якості [2]. Прагнення дитини до вивчення нових видів діяльності (образотворчої, трудової) цілеспрямованого, планованого характеру призвело до створення нового підвиду – творчо-

моделювальних видань. Творчо-моделювальні видання спрямовані на розвиток моделювально-практичних здібностей дитини, різних форм творчої активності, формування у дитини різноманітних умінь та навичок. Творчо-моделювальне видання можна поділити на: книгу-саморобку та книгу-розмальовку. У книзі-саморобці закладені елементи трудової діяльності (розфарбувати, вирізати, склеїти, зібрати). До книг-саморобок додаються сюжетні малюнки, а також знаряддя праці (ножиці, клей, картон, пензлик, фарби, нитки, голки, спиці, бісер тощо), що мають спеціальне впакування. Книга-розмальовка розвиває зображувальну діяльність дитини, що поєднує розумову та фізичну активність. Засвоєння навичок та вмінь малювання пов'язане з розвитком таких вольових якостей, як уважність, наполегливість, витримка. Для книжок розмальовок використовують принципи доступності та наочності. Принцип доступності виражається у відповідності малюнка віковим особливостям дітей. Принцип наочності – у певній подачі зображення, коли наявний показ кольорового оригіналу. Книга розмальовка може включати додаткові елементи (трафарети, наклейки, олівці, фломастери).

Загалом, пізнавально-навчальне, ігрове та творчо-моделювальне видання є важливим засобом розвитку, що інтегрують дитину в активний процес сприйняття та пізнання навколишнього світу, відіграють важливу роль в соціалізації та утвердженні моральних норм, правил поведінки, взаємодії з іншими людьми.

В унісон з науково-технічним прогресом розпочинається інформаційна епоха початку ХХІ ст. (електронна), яка характеризується широкими можливостями вільно передавати або приймати інформацію, мати миттєвий доступ до знань. Доба інформаційного суспільства створила нові умови формування світоглядних уявлень дитини. Одним із основних завдань дитячої книги стає підготовка людини з дитинства не лише до швидкого сприйняття та обробки чималих обсягів інформації, але й до роботи в інформаційно насиченому просторі.

Концептуальною основою книги стає швидкість, інтерактивність інформації, яка створюється за допомогою

інноваційних технологій. Завдяки цьому дитяча книга може повністю існувати у віртуальному середовищі. Така віртуальна форма не тільки впливає на думки дітей, а й торкається інших аспектів сприйняття: реальної предметності та рецептивних каналів. Книга стає концептом для творення середовища життєдіяльності дитини, що також є визначним чинником формування світогляду.

Висновки. Книга перш за все виступає засобом розвитку сприйняття світу дитиною, яка формується на основі навчально-пізнавальної, творчо-моделювальної, ігрової та комунікативної функцій, що змінювались та доповнювали одна одну в історичному поступі суспільства. Злиття цих функцій засвідчує появу багатофункціональної дитячої книги, а взаємодія книги із людиною та навколишнім середовищем формує книжкове видання як засіб комунікації.

Перспективи подальшого дослідження. Планується розглянути подальший розвиток та синтез основних функцій дитячих книг, поєднаних на різних технологічних основах.

Література

1. Все о детской книге. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://litro.info/>
2. Выготский Л. Педагогическая психология / Л. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 124 с.
3. Кудрявцева Е.Б. Детская литература как средство инкультурации : автореф. дис. ...канд. культурологии : 24.00.01 / Елена Борисовна Кудрявцева. – Москва, 2005. – 20 с.
4. Куревина О. Синтез искусства в эстетическом воспитании детей дошкольного и школьного возраста / О. Куревина – М.: ЛИНКА-ПРЕСС, 2003. – 176 с.
5. Невлер И. Дети смотрят картинки. Иллюстрации к детским книгам в восприятии детей 5-8 лет // Детская литература. – 1980. – № 3. – С.112–228.
6. Нікітін Б. Сходинки творчості або розвиваючі ігри / Б. Нікітін. –К.: Радянська школа, 1991. – 144 с.
7. Огар Є.І. Особливості семіотики сучасної дитячої книжки / слово – зображення – форма // Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку суспільства. – 1998. – № 8. – С. 33–52.

8. Пилюгина Э. Сенсорные способности малыша. Развитие восприятия цвета, формы и величины у детей от рождения до 3-х / Э. Пилюгина. – М. : СФЕРА, 2003. – 120 с.

9. Рубакин Н. Психология читателя и книги. Краткое введение в библиологическую психологию / Н. Рубакин. – М.: Книга, 1977. –264с.

10. Фребель Ф. Будем жить для своих детей / Сост. и пред. Л.М. Волобуева. – М.: Карапуз, 2001. – 288 с.

Аннотация

Ефимова М.П. Книга как средство развития восприятия мира ребенком. В научной статье определено, что книга выступает средством развития восприятия мира ребенком, которая формируется на основе религиозного, образовательного, развлекательного и информационного аспекта, менялись и дополняли одно друга в историческом развитии общества. Представлена важность учебно-познавательной, творчески моделирующей, игровой коммуникативной функции. Выявлено, что каждый конкретный этап развития общества имел свою сферу влияния на процесс восприятия и осознания ребенком мира через книгу, что вызвало и соответствующие изменения в ее содержательной и формальной организации.

Ключевые слова: детская книга, мировосприятие, религиозный, развлекательный, информационный аспект, учебно-познавательная, творчески моделирующая, игровая, коммуникативная функция.

Abstract

Yefimova M.P. Book as a means of child perception of the world. In the scientific studies determined that the book advocates a means of child perception of the world that is based on religious, educational, entertaining and informative aspect, and changing odnin complement each other in the historical development of society. Submitted important educational, cognitive, modeling, game and communicative functions. Revealed that any given stage of social development had its sphere of influence on the perception and understanding the world through a child a book that caused a corresponding change in its semantic and formal organization.

Keywords: children's book, outlook, religious, entertaining, informative aspect, educational-cognitive, creative-modeling, game and communicative function.

Стаття надійшла в редакцію 30.04.2017 р.